

Etika a etické dilemy v práci školského a poradenského psychológa

Dagmar Kopčanová

VÚDPaP, Bratislava
kopcanova@vudpap.sk

V záujme poskytnutia čo najkvalitnejšej odbornej služby je vždy potrebné mať na pamäti predovšetkým zodpovednosť za blaho klienta. Táto zásada pomáha nielen pri pochopení etických problémov, ale pomáha chrániť ako klienta, tak aj samotného poradcu, bez ohľadu na počet rokov odbornej praxe. V príspevku chceme poukázať na význam etiky a etických princípov v psychologickom poradenstve ako aj v práci školského psychológa. Uvedieme niektoré etické dilemy, s ktorými sa najčastejšie stretávajú školskí a poradenskí psychológovia na Slovensku a poskytneme model pre postup v riešení etických dilem.

Kľúčové slová : etická dilema, školský psychológ, poradenský psychológ, etické princípy

Úvod

Poradenskí a školskí psychológovia vo svojej praxi pomerne často narážajú na problémy, keď sa ocitnú zaskočení medzi dvoma etickými princípmi. Sú nútení zvážiť situáciu, v ktorej sa nachádzajú a prediskutovať ju so svojimi kolegami, alebo s niektorými skúsenými supervízormi. Môže sa stať, že ani po svedomitej úvahe a napriek veľkej snahe, niektoré etické dilemy nemôžu byť vyriešené jednoducho alebo celkom uspokojivo (British Association for Counselling, 1992).

Aj v našich slovenských podmienkach už čas dozrel pre vývoj explicitnej etiky zvýrazňujúcej jedincovu zodpovednosť za rozkvet svojej profesie. V roku 1994 bola prijatá na Slovensku po takmer troch desaťročiach fungujúcej profesie psychológa dôležitá právna úprava „Zákon o psycholo-gickej činnosti a Slovenskej komore psychológov“ a o tri roky neskôr, v roku 1997 bol na septem-brovom zasadnutí Predsedníctva Slovenskej komory psychológov (SKP) prijatý aj súčasne platný Etický kódex psychologickéj činnosti.

Predsedníctvo SKP sa od toho času venovalo posudzovaniu správania svojich členov, ktoré sa nepriaznivo podpisuje na dobrom mene a reputácii celej profesijnej skupiny, jej praktikách, dôvere a kompetenciách svojich členov. Je však na škodu veci, že spomenutá legislatíva má ešte veľké medzery - napr. nevzťahuje sa na kolegov pôsobiacich v jednotlivých rezortoch a štátnej správe a tiež, že neumožňuje členstvo v komore aj osobám s minimálne trojročnou praxou, čím vylučuje z dosahu a zodpovednosti mladých, začínajúcich kolegov (Výrost J, 1998, s.17). Navyše, nedávno došlo aj k neželanému zrušeniu SKP a jej reprofilovaniu na občianske združenie, čím sa oslabil jej pôvodný význam.

Na počiatku tretieho milénia sme na VÚDPaP uskutočnili výskum medzi psychológmi zameraný na využívanie psychologického poradenstva a psychoterapie v praxi pedagogicko-psychologických

poradní (ďalej PPP). Výskumu sa zúčastnilo 227 psychológov, čo je viac ako 75 % všetkých psychológov pracujúcich v PPP (Kopčanová, 2002).

Okrem iných dotazníkov obsahoval aj otázky týkajúce sa výskytu etických dilem v práci poradenských psychológov. Z odpovedí sme sa dozvedeli, akým najčastejším etickým dilemám musia čeliť poradenský pracovníci v rezorte školstva.

Prehľad etických dilem uvádza tab. č. 1.

Tab. 1

NAJČASTEJŠIE ETICKÉ DILEMY PORADENSKÝCH PSYCHOLÓGOV

Dilemy:	1. skupina		2. skupina		Celý súbor	
	N	%	N	%	N	%
1. Kontaktovať rodičov proti vôli klienta?	10	10,1	12	9,3	22	9,7
2. Drogy, krádež, šikanovanie	4	4,0	14	10,9	18	7,9
3. Vnútorň nesúhlas, zábrany psych.	8	8,0	6	4,6	14	6,1
4. Škola - pedagóg, pracovník	5	5,0	8	6,2	13	5,7
5. Zanedbávanie detí rodičmi	2	2,0	7	5,4	9	3,9
6. Sex. zneužitie rodičom	2	2,0	6	4,6	8	3,5
7. Nesúhlas rodiny s názorom psych.	4	4,0	3	2,3	7	3,0
8. Sex. zneužitie - iní	1	1,0	4	3,1	5	2,2
9. Utajovanie informácií zo strany rodiny pred dieťaťom	1	1,0	4	3,1	5	2,2
10. Zverenie detí rodičom do výchovy	1	1,0	4	3,1	5	2,2
11. Preradenie do špeciálnej školy	0	0	3	2,3	3	1,3
12. Neadekvátne riešenie prípadu kolegom z pracoviska	1	1,0	2	1,6	3	1,3
13. Iné: (dieťa odmieta ďalšiu spoluprácu, odtajnenie informácií pri supervízii, atď.)	3	3,0	1	0,8	4	1,7

Vysvetlivky: 1. skupina = 1 - 10 rokov praxe
 2. skupina = 11 - a viac rokov praxe
 ED = etická dilema

Napriek tomu, že medzi školskými psychológmi podobný prieskum neprebehol, skúsenosti zo stretnutí s kolegami pracujúcimi na školách, ako aj vlastné empirické skúsenosti nás presvedčujú o tom, že dilemy, ktorým čelia školskí psychológovia sú veľmi podobné tým, ktorými sa zaoberajú poradenskí psychológovia. Jediným rozdielom je azda to, že musia brať do úvahy špecifickosť prostredia, v ktorom sa práve ich klient - dieťa (žiak), alebo mladý človek (študent) nachádza.

Prístup k etickým problémom v škole vystihuje najmä program STEPS (Solutions to ethical problems in schools, 2001), ktorý adaptuje a rozširuje Praktického sprievodcu pre etické rozhodnutia - pôvodný model ktorý vydala Americká poradenská asociácia (ASCA). STEPS rozširuje konceptuálne a kontextuálne aplikačné možnosti tak, aby sa dali použiť v súlade s jedinečnosťou psychologického poradenstva v školách. Ide o model, ktorý rešpektuje emočné vplyvy problému ako aj chronologickú a vývinovú primeranosť riešenia, berie do úvahy školské prostredie, práva rodiča i dieťaťa. Opiera sa o morálne princípy, determinuje možný postup a jeho dôsledky, hodnotí vybraný postup a konzultuje ho a nakoniec realizuje vybraný postup riešenia.

1 Emočné a intelektové definovanie problému

V tejto fáze si poradca, alebo školský psychológ kladie otázku, ako sa ho problem emočne dotýka, ako by ho definoval, aká je jeho prvotná reakcia ? Zaznamená si všetko a uloží do záznamov pre neskoršie zváženie.

V ďalšej fáze uvažuje ako by intelektuálne, neemočne, resp. objektívne definoval problém . Aké má fakty ? Snaží sa odosobniť od vedľajších, neobjektívnych informácií zo širšieho sociálneho prostredia. Je dôležité aby si poradca uvedomil svoju prvú reakciu na problem. Táto okamžitá reakcia a jeho ďalšie myšlienky mu pomôžu hľadať a nachádzať správne riešenia, ktoré by mali priniesť prospech študentovi. Školskí psychológovia by si mali dať pozor na to, aby sa nenechali zviest prvou emočnou reakciou, ale aby najprv zvážili všetky etické kroky . Emočná reakcia môže pomôcť pri zdravom spojení intelektuálnej odpovede na úsudok a rozhodnutie. Následne školský psychológ oddelí fakty od klebiet, chýrov a hypotéz. Hoci, nedá sa úplne vylúčiť, že niekedy práve tieto v školskom prostredí môžu napomôcť pri objavení pravdy o situácii, ktorá sa týka študentov.

2 Využívanie Etického kódexu ako aj ďalších relevantných zákonov

Školský psychológ by mal skúmať, či daný Etický kódex, alebo iný zákon neponúka možné riešenie problému. Etické dilemy sú často komplexné a obyčajne nenachádzame jednoduché riešenie v daných záväzných predpisoch, pravidlách, či zákonoch.

3 Rešpektovanie chronologickej a vývinovej úrovne

Ako ovplyvňuje dilemu študentova vývinová úroveň a ako sa k nej postaví sám školský psychológ ? Vek dieťaťa je mimoriadne dôležitý - od neho závisí ako dieťa dokáže podať informácie a vysvetliť svoj problém . Školský psychológ si musí sústavne uvedomovať, že čím je študent mladší, resp ide ešte o nezrelé dieťa, tým väčšia je jeho zodpovednosť k rodičom a zákonným zástupcom.

4 Rešpektovanie prostredia, práv dieťaťa, rodiča a práv menších

Školský psychológ musí plne rešpektovať práva rodiča/zákonného zástupcu ktoré sú jedným z rozhodujúcich činiteľom pri hľadaní riešenia problému týkajúceho sa dieťaťa.

Snaží sa vyhnúť nebezpečenstvu, ktoré prináša školské prostredie so svojimi zaužívanými formami práce a komunikácie učiteľa s rodičom. Je dôležité oceniť záujem a právo rodiča byť informovaný a zahrnutý do riešenia problému, najmä ak ide o dieťa v ohrození.

Z času na čas sa etické dilemy objavujú aj v škole . Preto školský psychológ by mal riešiť dilemu v kontexte školského prostredia. Niekedy sa školský psychológ ťažko môže vyhnúť riziku, ale napriek tomu sa môže pokúsiť o zvýšenie podpory pre študentov pomocou etického zvažovania.

Program Steps pomáha školským psychológom riešiť etické dilemy ktoré sa objavujú aj v takom prostredí, ktoré musia malí klienti navštevovať z titulu zákona. Ide o významne iný kontext na rozdiel od poradenského, komunitného, súkromného, alebo nemocničného prostredia, kde sú klientami dospelí ľudia. Hoci je model prezentovaný v určitých sekvenciách, veľmi často sa stáva, že sa táto sekvenčnosť nedodržiava, keď ste v tlaku rýchleho riešenia etických otázok.

Niekoľko praktických rád na zvládanie etických dilem v práci poradenského či školského psychológa:

1. Identifikujte dilemu

- a) Ktoré aspekty tohto prípadu spôsobujú dilemu?
- b) Koho je to dilema?
- c) Čo Vás napadá, čo je potrebné urobiť ihneď?

2. Identifikujte ďalší možný vývoj situácie

Skúste využiť techniku brainstormingu bez toho, aby ste vopred vyhodnotili efektivitu týchto krokov.

3. Zvážte všetky pravidlá, etické princípy a teórie

- a) čo o tom hovorí Etický kódex psychologickéj činnosti, ktorý vydala Slovenská komora psychológov ?
- b) Čo môže k tomuto problému povedať zákon ?
- c) Ktorá poradenská technika a praktický postup riešenia problému by boli najvhodnejšie?
- d) Ktorý postup s veľkou pravdepodobnosťou najmenej ublíži a najviac pomôže?
- e) Ktorý postup môže najviac dopomôcť k maximálnej autonómii klienta?
- f) Ktoré riešenie by sa Vám najviac páčilo, keby ste Vy boli v situácii svojho súčasného klienta?
- g) Aký dopad bude mať Vami zvolený postup riešenia problému na poradenský proces?
- h) Uvažujete ešte o nejakých ďalších hodnotách, princípoch, resp., máte nejaké ďalšie obavy týkajúce sa tohto prípadu?

4. Vyberte si najlepší postup

- a) Ktoré z etických pravidiel definovaných v bode 3 sa Vám v tejto chvíli zdá najdôležitejšie?
- b) Potrebuje ešte nejakú inú informáciu predtým, než sa definitívne rozhodnete?
- c) Čo by mal obsahovať praktický kódex okrem dostatočnej špecifikácie riešenia tohto prípadu?
- d) Ktorý postup je najlepší?

5. Načrtnite si niektoré všeobecné závery

- a) Ak by bol tento prípad trochu iný, bolo by iné aj Vaše rozhodnutie?
- b) Aké poučenie si možno vziať z tohto prípadu (či už vo vzťahu k vlastnému poradenstvu, praktickému kódexu, etickým teóriám a pod.)?

Vzhľadom na to, že psychológia v dnešnej dobe je vnútorne diferencovaný odbor, v rámci ktorého sa rozvíjajú desiatky ďalších subdisciplín (Rosenzweig 1984), je potrebné zamyslieť sa aj nad prijatím a zodpovedným dodržiavaním etického kódexu **poradenského i školského psychológa**.

Veď v mnohých západných krajinách už dávno takýto kódex majú a neobyčajne dôsledne ho vo svojej práci uplatňujú (Bond, 1997, 2000; Stone, 2005). Paradoxom je, že napriek nášmu, už niekoľko desaťročí relatívne dobre fungujúcemu systému poradenských zariadení v rezorte školstva, dosiaľ nebol u nás prijatý oficiálny súbor etických štandardov, ktorý by bol záväzný pre výkon psychológa - poradcu na pedagogicko-psychologickej poradni, resp. záväzný aj pre odborníkov v ďalších poradenských zariadeniach (napríklad špeciálno-pedagogických poradniach). V prípade etického problému sú kolegovia z PPP odkázaní na všeobecne platný Etický kódex pre psychológov.

Výskumný ústav detskej psychológie a patopsychológie síce vypracoval v roku 2002 v rámci úlohy P-62 modelový Etický kódex pracovníka PPP, avšak Metodická rada pre psychologické a výchovné poradenstvo a prevenciu neprejavila záujem o jeho prijatie a ustanovenie. Etický kódex záväzný pre všetkých odborných pracovníkov v rezorte školstva by mal zodpovedať požiadavkám medzinárodných organizácií a mal by byť vydaný čím skôr, aby sme dohonili meškanie, ktoré sme mali v minulosti v porovnaní s inými európskymi krajinami. Aj keď hlavné štrukturálne prvky Etického kódexu psychologickej činnosti vo všeobecnosti zahŕňajú 5 najdôležitejších oblastí, ktoré sú (a musia byť) obsiahnuté v praxi každého psychológa, v súlade s názorom J. Výrosta (tamže, s.20) konštatujeme, že tento kódex by mal byť v blízkej budúcnosti aktualizovaný a doplnený, ba odporúčame ísť ešte ďalej a pre prácu poradenského i školského psychológa vypracovať **samostatný kódex**, zohľadňujúci špecifiká práce s klientom v pedagogicko-psychologickej, resp. špeciálno-pedagogickej poradni a na špeciálnej škole.

Možno sa viacerí pozastavia nad potrebou vypracovania takéhoto dokumentu s odôvodnením, že svoju prácu vždy vykonávali a vykonávajú kvalitne, zodpovedne a čestne. Napriek tomu, súčasná prax poukazuje na to, že v mnohých oblastiach psychologickej poradenskej činnosti dochádza k celému radu etických problémov odvíjajúcich sa z rôznorodosti poskytovaných služieb, z nedostatočných kompetencií, nedocenenia efektivity práce psychológa, či neuznania kvality poradenskej intervencie klientom, resp. jeho rodičmi. Časté sú nedostatky v sociálnej interakcii členov rodiny

klienta, čo sťažuje spoluprácu poradcu s celou rodinou, rozporné sú názory rodičov na súhlas s psychologickým vyšetrením dieťaťa a z toho vyplývajúce problémy pri riešení niektorých závažných prípadov. Všetky tieto a im podobné situácie vyvolávajú otázky v práci poradenského psychológa, prispievajú k jeho neistote a častej sebakonfrontácii s postupom, formami a metódami riešenia prípadu.

Literatúra :

- British Association for Counselling.1992. *Code of Ethics and Practice for Counsellors*. London.
- BOND, T. 1997. *Standards and Etics for Counselling in Action*. London, Sage, s. 41.
- DRYDEN, W. 1985. *Therapists Dilemmas*. London. Harper and Row.
- KOPČANOVÁ, D. 2002. K niektorým etickým dilemám v práci psychológa-poradcu v PPP. In: *Áno psychologickému poradenstvu! Radšej osobnosť rozvíjať ako ju liečiť. Zborník pri príležitosti 45.výročia založenia prvej PVP*. Bratislava, s. 89-93.
- KOPČANOVÁ, D. 2001. Ako postupovať pri riešení etických dilem. *Empatia*. 2001, 4, s.13.
- POPE, K.S.; BAJT, T.R. 1988. When laws and values conflict: A dilemma for psychologists. *American Psychologist*. 1988, 43, s. 828.
- ROSENZWEIG, M.R.1984. US Psychology and World Psychology. *American Psychologist*. 1984, s. 877-884.
- STONE, C. 2005. *Ethics and Law for School Counselors*. ASCA: Alexandria, VA.
- VÝROST, J. 1998. Etika v práci psychológa: želanie či realita? In: *25 rokov PPP Košice-okolie*. Košice, 1998, s.16-20 .